

1923-1938 YILLARI ARASINDA TÜRKİYE CUMHURİYETİ VE AZERBAJCAN'DA YAPILAN TÜRK TARİHİ ÇALIŞMALARININ KARŞILAŞTIRMALI ANALİZİ

Melike Cansu ÖZDEMİR*

Özet

Mustafa Kemal Atatürk, Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşundan itibaren yurtdışındaki Türkler ile iletişimin arttırılmasına özen göstermiştir. Bu düşünceler ışığında Türk tarihi çalışmalarına önem verilmiş, yeni kurumlar kurulmuştur. Türk Dil Kurumu ve Türk Tarih Kurumu bu kurumların başında yer almaktadır. Bunların yanı sıra Türkoloji çalışmalarına da önem verilmiştir. Türk tarihi ile ilgili olarak tarih kongreleri düzenlenmiştir. Türk tarih kongrelerinde yer alan ve kongre dışında yapılan bilimsel çalışmalar Belleten isimli akademik dergide yayımlanmıştır. Türk dilinin ve Türk tarihinin öneminin araştırılması için özel araştırma komisyonları kurulması da yapılan çalışmalar arasında yer almıştır. Türk Tarih Tezi nedeniyle oluşturulan komisyonun çalışmaları Türk tarihinin aydınlatılması için ışık olmuştur. 1923-1938 yılları arasında Türkiye Cumhuriyeti'nde yapılan çalışmalar; Türk tarihinin öğrenilmesi, Türk birliğinin sağlanması açısından oldukça önem arz etmektedir.

Aynı yıllar arasında Azerbaycan'da da Türk tarihi adına bazı değişimler yaşanmıştır. Sovyetler Birliği'nin isteği doğrultusunda 1926 yılında Bakü'de bir Türkiyat Kongresi düzenlenmiştir. Bu kongre için dünyanın farklı yerlerinden Türkologlar Bakü'ye gelmiştir. Kongre sırasında dil birliği, kültür birliği gibi konularda hararetli tartışmalar yaşanmıştır. Azerbaycan'ın Latin alfabesine geçişi konusunda kesin karara varılmıştır. Kongre sonrasında ise, kongreye katılan Azerbaycanlı Türkologların cezalandırıldığı görülmüştür. Bahsi geçen yıllar arasında Azerbaycan'da Türk tarihi çalışmaları yavaşlatılmış, Türklük bilinci ortadan kaldırılmaya çalışılmıştır. Bu bilinç yerine Sovyet insanı bilinci oluşturmak istenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Türk Tarihi Araştırmaları, Türk Kültür Birliği, Türk Tarih Kongreleri, Azerbaycan Türk Tarihi Çalışmaları, Türkoloji Kurultayları

---

* Manisa Celal Bayar Üniversitesi, melike_cansu@hotmail.com

**COMPARATIVE ANALYSIS OF TURKISH HISTORY
STUDIES CONDUCTED IN THE REPUBLIC OF TURKEY
AND AZERBAIJAN BETWEEN 1923 AND 1938**

Abstract

Since the establishment of the Republic of Turkey, Mustafa Kemal Atatürk has paid attention to increasing communication with outsiders Turks. In the light of these ideas, Turkish history studies were given importance and new institutions were established. The Turkish Language Institute and the Turkish Historical Society are at the top of these institutions. In addition to these, Turkology studies were also given importance. History congresses were organized on Turkish history. Scientific studies in and out of the Turkish history congresses were published in the academic journal Belleten. The establishment of special research commissions to investigate the importance of Turkish language and Turkish history was also among the studies carried out. The work of the commission established for the Turkish History Thesis has been a light for the enlightenment of Turkish history. The studies carried out in the Republic of Turkey between 1923-1938 are very important in terms of learning Turkish history and ensuring Turkish unity.

Between the same years, some changes took place in Azerbaijan in the name of Turkish history. At the request of the Soviet Union, a Turkic Congress was organized in Baku in 1926. Turkologists from different parts of the world came to Baku for this congress. During the congress, there were heated debates on issues such as language unity and cultural unity. A final decision was reached on the transition of Azerbaijan to the Latin alphabet. After the congress, it was seen that Azerbaijani Turkologists who participated in the congress were punished. Between the years mentioned above, Turkish history studies were slowed down in Azerbaijan and the consciousness of Turkishness was tried to be eliminated. Instead of this consciousness, it was wanted to create a consciousness of Soviet people.

Keywords: Turkish History Studies, Turkish Cultural Union, Turkish History Congresses, Azerbaijan Turkish History Studies, Turkology Congresses.

1. TÜRKİYE CUMHURİYETİ TÜRK TARİHİ ÇALIŞMALARI

1.1. Türk Ocakları ve Türk Tarih Kurumu Kuruluşu

1.1.1. Türk Ocakları Kuruluşu ve Kapatılış Süreci

Atatürk'ün en değer verdiği konulardan biri Türk tarihi ile ilgili çalışmaların yapılmasıdır. 1923-1938 yılları arasında Türk tarihinin bilinmeyen yönlerinin aydınlatılması adına pek çok girişimlerde bulunulmuştur. Bu girişimlerin en önemlileri arasında Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti'nin kurulması yer almaktadır. 1932 yılında kurulan Cemiyet kurulduğu tarihten günümüze kadar olan süreç içinde Türk tarihini aydınlatma adına pek çok çalışma ortaya koymuştur. Ancak Türk Tarihi Tetkik Cemiyetinin kuruluş ve çalışmalarına değinmeden önce temellerini oluşturan Türk Ocakları'nı incelemek yerinde olacaktır.

İlk olarak Tanzimat Dönemi'nin aydınları Türk tarihinin Osmanlı Devleti'nden çok daha öncesinde de var olduğunu, köklü bir geçmişe sahip olduğunu araştırmalar yoluyla ortaya koymuştur. II. Meşrutiyet'in ilanından sonra Türk milliyetçiliğinin önü açılmış ve bu alandaki çalışmalara ağırlık vermeye başlanmıştır. İlk olarak Türk Derneği (1908), daha sonra Türk Yurdu (1911) ve son olarak da Türk Ocağı (1912) ismi ile Türk tarihi ile ilgili çalışmalar yapılmıştır.¹ Türk Ocağı'nın resmen kuruluşundan sonra Ahmed Ferid ve Hamdullah Suphi (Tanrıöver) sırasıyla başkanlığa getirilmiştir. Türk Ocağı'nın tüzüğünde derneğin siyasete ve politikaya karışmayacağı, amacının Türk dilinin ve Türk milletinin tarihini araştırmak olduğu vurgulanmıştır.² Ancak açıkça görülmüştür ki Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu şartlar gereğince bu amaçlarını yerine getiremeyip siyasete dâhil olmuşlardır. 1918 yılında imza edilen Mondros Mütarekesi ve sonrasında İstanbul ve İzmir başta olmak üzere Anadolu'nun pek çok şehrinin İtilaf Devletleri tarafından işgal edilişi, Osmanlı Devleti ordusunun mütareke şartları gereğince dağıtılması, ordunun silah ve cephanelerine İtilaf Devletleri tarafından el konulması ve İstanbul Hükümeti'nin görev sorumluluklarını yerine getirememesi gibi vahim durumlar dernek üyelerinin siyasete dâhil olmasının başlıca nedenleri arasındadır. Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu bu şartlar dernek üyelerini müteessir etmiş ve zaman içinde Anadolu'daki halk mücadelesine destek olmuşlardır.

---

¹ Kenan Akyüz, "Türk Ocakları", *Bellekten*, C 50, S 196, Yıl: 1986, s. 201.

² Akyüz, agm., s. 202.

Anadolu'daki halk mücadelesinin başarıyla sonuçlanması ile birlikte 29 Ekim 1923'te yeni bir rejim olarak cumhuriyet ilan edilmiştir. Türk Ocağı'nın üyeleri cumhuriyetin ilan edilmesinden sonra da çalışmalarına aktif bir şekilde devam etmiştir. Atatürk'ün de Türk Ocağı'nın çalışmalarına destek verdiği bilinmektedir. *“Ocaklar milletin hayatını daima hassas ve yüksek bir halde bulundurarak, zihinlerdeki eski pasları atacak en kuvvetli istinatgah olacaktır.”*³ ifadesi verdiği desteğin kanıtı olarak gösterilebilmektedir.

Mustafa Kemal Paşa Türk Ocağı'ndaki âlimlerle zaman zaman fikir alışverişinde bulunmuştur. Çok hassas olduğu ve titizlikle çalışmalar yürüttüğü Kur'an'ın Türkçe çevirisi konusunda 1926 yılında Hafız Ahmet ile yine bir fikir telakkisinde bulunmuştur.⁴ Bu durum Mustafa Kemal Paşa'nın Türk Ocakları'na ve ocak mensuplarına verdiği değer en net örneklerindedir.

Zaman içerisinde Türk Ocakları, Cumhuriyet Halk Fırkasından tam destek almaya başlamıştır ayrıca Türk Ocakları'nın kamuya yararlı dernekler olduğu tasdik edilmiştir.⁵ Mustafa Kemal Paşa yurt gezilerinde Türk Ocakları'nın öneminden bahsetmiş, gittiği şehirlerdeki Türk Ocakları'nı ziyaret etmiştir. Atatürk; *“Ocaklar CHF'nin programını vatandaşlara izah etmekle asıl vazifeleri için mefkûrelerine en büyük hizmeti ifa etmiş olurlar.”* demiştir. Zaten, 1927 yılında Türk Ocakları yasasında yapılan değişikliğe göre de *“Türk ocakları ile CHF devlet siyasetinde beraber”* çalışmaya başlamıştı.⁶

Böylece Türk Ocakları'nın CHF'nin bir uzantısı olduğu imajı ile Ocakların kapatılacağı algısı kamuoyuna yansımıştır. Atatürk 1931 yılında Türk Ocakları'nın CHF'ye dâhil olacağını bu nedenle kapatılacağını duyurmuştur. Türk Ocakları'nın isminin “Gençlik Teşkilatı” olarak değiştirileceği vurgusu yapılmıştır.⁷ Türk Ocakları'nın feshedilerek CHF'ye

³ Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, C 2, Ankara, 1997, s. 229.

⁴ Sinan Meydan, *Bir Ömrün Öteki Hikâyesi: Atatürk Modernizm Din ve Allah*, Toplumsal Dönüşüm Yayınları, İstanbul, 2002, s. 396.

⁵ Başkanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA), Yer: 30-18-1-1/ 12-58-16, Tarih: 02.12.1924.

⁶ Mustafa Arıkan- Ahmet Deniz, “Türk Ocaklarının Kapatılışı, Borçları ve Emlâkinin Tasfiyesi”, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S 15, Yıl: 2004, s. 408.

⁷ Arıkan, agm., s. 411.

devredileceği ve borçlarını karşılamak üzere ise mallarının tasfiye edileceği bildirilmiştir.⁸

Türk Ocakları'nın tasfiye edilmesinin ardından borçlarının ödenmesi ile ilgili kararlar alınmıştır. Türk Ocakları'ndan alacakları olan belediyelere alacaklarının uygun bir yolla tahsis edileceği bildirilmiş, hangi ocağın ne kadar borcu olduğu belgelenmiştir.⁹

Türk Ocakları'nın feshi ile beraber Türk tarihi ve kültürü araştırmalarının yapılması ile ilgili olarak Türk Tarihi Tetkik Heyetinin kurulmasına karar verilmiş, bu heyet 15 Nisan 1931'de ayrı bir kurum haline gelmiştir.¹⁰

1.1.2. Türk Tarih Kurumu Kuruluşu ve Belleten Dergisi

1930 yılında kuruluş çalışmalarına başlanan kurumun adı “Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti” olarak kabul edilmiştir. Cemiyetin heyeti 16 kişiden oluşmuştur. 4 Haziran 1930'da kurulan heyetin başkanlığına Hamdullah Suphi (Tanrıöver), Mehmet Tevfik (Bıyıkoglu) reisliğe, Yusuf Akçura ve Samih Rifat reis vekilliklerine, Dr. Reşit Galip ise Umumi Kâtipliğe getirilmiştir. Afet İnan, Sadri Maksudi (Aksal), Mükrimin Halil (Yınanç), Zakir Kadiri (Ugan), Hamit Zübeyr (Koşan), Halil Ethem Bey, Vasıf Bey (Çınar) heyetin diğer üyeleri arasında yer almışlardır.¹¹

“Türk Tarih Heyeti, 15 Nisan 1931'de Cemiyetler Kanunu'na göre Dâhiliye Vekaleti'ne başvurarak, Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti adıyla bir cemiyet kurduklarını bildirdiler. Böylece ilk heyet 19 Nisan 1931 tarihinde Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti adıyla müstakil bir kuruluş olarak çalışmalarına başlamıştır. Ertesi yıl Ankara Halkevi'nde bir kongre toplayarak ilk yılın faaliyetlerinin gözden geçiren cemiyet, böylece ilk büyük çalışmasını ortaya koymuş olmaktadır. 2 Temmuz 1932'de başlayan kongre 9 gün devam ederek 11 Temmuz'da sona erer. Böylece Türk kültür hayatında mühim yeri olan iki büyük kuruluştan birisi müstakil olarak çalışmalarına başlamış ve ilk ürünlerini almış olmaktadır. Cemiyet, dil inkılabından sonra adını Türk Tarih Kurumu olarak değiştirmiştir.”¹²

⁸ BCA, Yer: 490-1-0-0/ 2-7-25, Tarih: 28.12.1931.

⁹ BCA, Yer: 490-1-0-0/ 3-12-27, Tarih: 21.04.1936.

¹⁰ Afet İnan, “Türk Tarih Kurumu'nun Kuruluşuna Dair”, **Belleten**, C 11, S 42, Yıl: 1947, s. 179.

¹¹ Saim Sakaoğlu, “Türk Dili Tetkik Cemiyeti'nin Kuruluşu ve Atatürk”, **Türk Dili Araştırmaları Yıllığı- Belleten**, C 39, S 1991, Yıl: 1991, s. 19.

¹² Sakaoğlu, agm., s. 20.

Cemiyet, kuruluşundan sonra pek çok çalışmalara ev sahipliği etmiştir. Türk Tarih Kongreleri bu çalışmaların en güzel örneklerindedir ve Cemiyet bu sayede dünya kamuoyunda adını duyurmayı başarmıştır. Tüm bu gelişmeler ışığında; Varşova’da toplanacak olan Uluslararası VII. Tarihi İlimler Kongresi’ne, Polonya Sefirliği vasıtası ile Türkiye Cumhuriyeti resmi olarak davet edilmiştir. Ne yazık ki bütçe olmaması nedeniyle Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti resmen iştirak edememiştir.¹³

1935 yılında “Türk Tarihi Araştırma Kurumu” olarak değiştirilen Cemiyetin adı, aynı yıl Ekim ayında “Türk Tarih Kurumu” olarak güncellenmiştir. Bu süreçte liselerde okutulacak olan dört ciltlik tarih kitabını, İsmail Hakkı Uzunçarşılı’nın “*Anadolu Beylikleri*” adlı eserini, bazı kazı raporlarını, Pîrî Reis’in *Kitâb-ı Bahriyye* adlı eserini ve haritasını yayımlamıştır.¹⁴

Türk Tarih Kurumunun şüphesiz en önemli eserlerinden biri de “Belleten” adlı süreli yayın olmuştur. İlk olarak 1931 yılında “Türk Tarihi Encümeni Mecmuası” olarak yayımlanan dergi 1937 yılında Atatürk’ün isteği ile “Belleten” ismini almıştır. 1937 yılından itibaren düzenli olarak çıkan dergi Latin alfabesi ile yayınlanan ilk tarih dergisi olma özelliği taşımaktadır.¹⁵ Derginin tüm sayılarına rahatlıkla ulaşılabilir. Bu durum da Türk tarihi araştırma ve çalışmalarının ne denli şeffaf yürütüldüğünün kanıtı niteliğindedir. Belleten’de Türk tarihi ve İslam tarihi açısından çok sayıda makale yer almaktadır. Bu durum Türk tarihinin araştırılması ve incelenmesi sebebiyle büyük önem arz etmektedir.

Bildiren, öğreten, zihne koyan anlamlarına gelen derginin amacı, “Tetkikler ve vesikalar, kitabeler, ilim haberleri, önemli insanların biyografisi ve ayrıyeten Osmanlı tarihi vesikaları, metinleri, kanunnameleri ve önemli fermanları, tenkitli ve mukayeseli olarak ele alınıp neşredilecektir.” ifadeleri ile ortaya konmuştur.¹⁶

Atatürk, yaşamının son günlerine dek Türk Tarih Kurumunun çalışmalarına bizzat katılmıştır. Vefatına kadar olan sürede her yıl

---

¹³ BCA, Yer: 30.10.0.0/ 229-541-8, Tarih: 31.01.1932.

¹⁴ Yusuf Halaçoğlu, “Türk Tarih Kurumu”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, <https://islamansiklopedisi.org.tr/turk-tarih-kurumu> (04.08.2023).

¹⁵ Semavi Eyice, “Belleten”, TDV İslam Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/belleten> (04.08.2023)

¹⁶ Habibe Aktürk, “Belleten Dergisinin Türk Tarihçiliğindeki Yeri ve Önemi”, **Ankara Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi**, C 4, S 8, Yıl: 2021, s. 168.

TBMM'nin açılış konuşmalarında Türk Tarih Kurumundan bahsetmiştir. Ayrıca önem verilmesini arzu ettiğini belirterek, çalışmaların desteklenmesi gerektiğini vurgulamıştır.¹⁷

1.2. I. ve II. Türk Tarih Kongreleri

Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti'nin kurulmasının ardından, yukarıda da bahsedildiği üzere Türk tarihinin gerçekler dışına çıkmadan, belgeler ışığında araştırılması ve aydınlatılması adına pek çok çalışmalar yapılmıştır. Bu çalışmalardan en önemlileri dünya çapında ses getiren Türk Tarih Kongrelerinin toplanması olmuştur. Birinci Türk Tarih Kongresi Ankara'da 2-11 Temmuz 1932 tarihleri arasında toplanmıştır. Sabah ve öğleden sonra olmak üzere yapılan oturumlarda Türk tarihi adına önemli konulara değinilmiştir.

Birinci Türk Tarih Kongresine toplamda 232 kişi katılmıştır. Katılımcıların yirmi beşi, Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti üyesidir. On katılımcı üniversite üyesi, bir tanesi güzel sanatlar akademi öğretmeni, yüz doksan altı katılımcı ise tarih öğretmenidir. Kongre; dört ana konuda toplanmıştır:

1-Tarih öncesi ve tarih dönemlerine ait kaynakların kullanımı meselesi.

2-Türk dilleri üzerine tartışma.

3-Orta Asya'dan geniş çaplı bir göçe yol açan coğrafi ve doğal değişikliklerin tartışılması.

4-Aynı yıl basılan ders kitapları üzerine tartışma.¹⁸

Konferansın birinci gününün ilk oturumu Hasan Cemil Bey tarafından açılmıştır. Günün ikinci oturumunda ise Müderriszade Fazıl Nazmi Bey tarafından liseler ve ortaokullar için hazırlanan tarih kitaplarındaki dikkat çeken konulara değinilmiştir. Hemen arkasından ise Samih Rifat Bey tarafından bu düşüncelere uygun cevaplar verilmiştir. Aynı gün öğleden sonraki ilk oturumda son konudan devam edildiği görülmektedir. Kongre devam ederken pek çok farklı alandaki görüşlere ve farklı coğrafyalardaki tarihi konulara yer verilmiştir. Örneğin; Yusuf Ziya Bey tarafından "Mısır Din ve İlahlarının Türklükle Alakası", Şevket Aziz Bey tarafından "Türklerin Antropolojisi", Şemsettin Bey tarafından "İslam Medeniyetinde

---

¹⁷ Nasır Yüceer, "Türk Tarih Kurumu", **Atatürk Ansiklopedisi**, <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/turk-tarih-kurumu/?pdf=3287> (04.08.2023).

¹⁸ Arzu Yüzer, **Atatürk Döneminde Türk Tarih Kurumu Tarafından Yapılan Çalışmalar (1931-1938)**, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 2006, s.83.

Türklerin Mevkii”, Yusuf Akçura tarafından “Tarih Yazmak ve Tarih Okumak Usullerine Dair” isimli çalışmalar sunulmuştur. Oturumlarda bahsi geçen çalışmalar dışında çalışmalar da yer almıştır.¹⁹

Türk dünyası ile ilgili olarak Afet Hanım, “Tarihten Evvel ve Tarih Fecrinde” isminde bir bildiri hazırlamıştır. Çalışmasında Orta Asya yaylasını konu almış ve burayı insanlığın yüksek kültür beşiği olarak gördüğünden bahsetmiştir. İnan’a göre Orta Asya, Türklerin ana yurdudur. Mehmet Fuat Bey de “Türk Tarihi Hakkında Bazı Umumi Meseleler” isimli çalışmasını sunmuştur. Çalışmada Türk adı, devlet isimlerinde ‘Türk’ adının geçmesi gibi konulara değinmiş, ayrıca Çin’in arşiv kaynaklarını açmamasına sitem etmiştir. Samih Rifat Bey “Türkçe ve Diğer Lisanlar Arasında İrtibatlar”, “Avrupa’nın Tarihten Evvelki Lisaniyatında Türkçenin İzleri”, Dr. Reşit Galip Bey “Türk İrk ve Medeniyet Tarihine Umumi Bir Bakış”, “Kadim Medeniyet Sahaları”, Zeki Velidi (Togan) Bey, “Orta Asya’da Kuraklık Meselesi”, Hasan Cemil Bey ”Ege Medeniyetinin Menşesine Umumi Bir Bakış”, Ahmet Ağaoğlu, “İptidai Türk Aile Hukuku ile İptidai Hindo-Avrupai Aile Hukuku Arasında Mukayese” isimli çalışmalarını sunmuşlardır.²⁰

İkinci Türk Tarih Kongresi 20-25 Eylül 1937 tarihleri arasında İstanbul Dolmabahçe Sarayı’nda toplanmıştır. İlkine oranla çok daha fazla ses getirdiği görülmüştür. Yurtdışından pek çok kişi kongreye katılmak adına Türkiye’ye iştirak etmiştir. Katılımın yoğun olması için bazı çalışmalar yapılmıştır. Örneğin; yurt dışından kongreye davet edilip vize için müracaat edenlere parasız vize verilmesi uygulaması meclis tarafından kabul edilip uygulanmıştır.²¹

Kongreye katılımın yoğun olması adına diğer ülkelere davetler gönderilmiştir. Sovyetler Birliği yetkilileri iştirak edip etmeyeceklerini başta bildirmemiş olsalar dahi daha sonra yapılan devletlerarası görüşmede bilim insanlarının yoğunluklarından dolayı Türkiye’ye gidemeyeceklerini bildirmişlerdir.²²

Kongreye toplam 343 kişi katılım sağlamıştır. Katılımcıların 20’si Türk Tarih Kurumu üyesidir. 8 katılımcı Türk Dil Kurumu üyesi, 37 katılımcı

¹⁹ <https://www.ttk.gov.tr/kongreler/i-turk-tarih-kongresi-02-11-temmuz-1932-ankara/>,(11.08.2023).

²⁰ Şayan Ulusan, “Atatürk Dönemi Tarih Kongrelerinde Türk Dünyası”, **III. Uluslararası Türk Dünyası Sempozyumu**, (Redaktörler: Enver Kapağan, Lokman Zor), C 2, Bakı, 2016, s.420-421.

²¹ **BCA**, Yer: 30.18.1.2 /77.68.4, Tarih: 23.07.1937.

²² **BCA**, Yer: 30.10.0.0/117.817.11, Tarih: 28.08.1937.

üniversite üyesi, 18 katılımcı ilmi kurum delegeleri, 211'i tarih öğretmeni, 40'ı yabancı katılımcı, 9'u ise İstanbul yabancı okul öğretmenidir.²³

Kongredeki önemli başlıklardan biri Afet İnan'ın sunduğu “Türk Tarih Kurumunun Arkeolojik Faaliyetleri” adlı çalışmadır. Muzaffer Göker ise Türk Tarih Kurumunun ilmi ve idari faaliyetleri konusunda bir çalışma sunmuştur. İbrahim Necmi Dilmen “Türk Tarih Tezinde Güneş-Dil Teorisinin Yeri ve Değeri”, Hasan Reşit Tankut “Dil ve Irk Münasebetleri Hakkında”, Reşit Rahmeti Arat “Türklerde Tarih Zaptı” isimli çalışmalarını sunmuşlardır. Bu çalışmaların yanı sıra pek çok çalışma daha kongrede yer almıştır.²⁴

İkinci Türk Tarih Kongresi dünyada büyük ses getirmiştir. Tüm dünyada konuşulan kongreye katılan Berlin Üniversitesi doçentlerinden H. Scheel tarafından yazılan “II. Türk Tarih Kongresi” isimli makale ile ilgili Berlin büyükelçiliğinden yazı gönderilmiştir.²⁵

Yabancı ülkelerin kongreye katılımı Atatürk için büyük önem teşkil etmiştir. Amacı Türk Tarih Tezini ve Türklerin geçmişten günümüze olan yolculuğunu, belgelerle, akademik çalışmalarla, bilimsel tartışmalarla dünya kamuoyuna duyurmaktır. Batılı devletlerin, Türkler için ortaya attığı iddiaların asılsız olduğunu göstermek istemiştir.²⁶

Kongre sonunda iki önemli tarihi yere geziler düzenlenmiştir. Anadolu'nun iki güzide yeri olan Troya ve Alacahöyük gezileri misafirler tarafından oldukça ilgi görmüştür. Türk Tarih Kurumunun iki senedir çalışma yaptığı Alacahöyük kazılarının sonuçlarını yerinde görmek isteyen katılımcılar Ankara'da bir gece misafir edilmiştir. Ertesi gün kazı alanına gidilmiş bölge ile ilgili kıymetli tartışmalar yapılmıştır.²⁷

1.3. Harf İnkılabının, Türk Dil Kurumunun Kuruluşunun ve Türk Dili Kurultaylarının Türk Tarihine Yansımaları

1.3.1. Harf İnkılabı

Yeni Türk alfabesinin kabul edilmesinden önceki süreçte bu konuda kesin görüşleri bulunan önemli isimler bulunmaktadır. Konu hakkında ilk

²³ Osman Ergin, **Türk Maârif Tarihi**, C 5, Eser Matbaası, İstanbul, 1977, s. 2019.

²⁴ <https://www.ttk.gov.tr/kongreler/ii-turk-tarih-kongresi-20-25-eylul-1937-istanbul/> (11.08.2023).

²⁵ **BCA**, Yer: 501/ 31963.125879.38, Tarih: 01.05.1938.

²⁶ Sezai Öztaş, “Atatürk Dönemi Tarih Anlayışı ve Tarih Öğretimi”, **Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, S 2,Yıl: 2, Haziran 2009, s. 100.

²⁷ Mustafa Göker, “İkinci Türk Tarih Kongresi”, **Belleten**, C 2, S 5-6, Ocak 1938, s.3.

tartışma 1925 yılında çıkmaya başlamıştır. Latin harflerinin kabulü ile ilgili pek çok aydın arasında görüş farklılıkları yaşanmıştır. Halit Ziya, Zeki Veli Togan, Mehmet Fuat Köprülü gibi aydınlar Arap alfabesinde kalınmasını savunmuş; Latin harflerine geçmeyi savunanlar ise Abdullah Cevdet, Mustafa Hamit gibi aydınlar olmuştur. Yeni harflerin kabulünü isteyen aydınlar bununla ilgili olarak bazı gerekçeler sunmuşlardır. Halka okuma yazmayı daha kolay öğretecek bir yazı sistemi oluşturmak, Türkçenin zengin ve canlı bir dil olduğunu ortaya koymak, diğer milletlerle iletişimi kolaylaştırmak en önemli gerekçeler olarak gösterilmiştir. Alfabe tartışmaları ile ilgili yayımlanan pek çok yazıda Arap harflerinin Latin alfabesinden üstün olmadığı konusunda görüşler bildirilmiştir. Bunun en spesifik örneği ise Kılıçzade Hakkı'nın Hür Fikir dergisinde çıkan "Arap Harflerini Cebrail Getirmede Ya!" başlıklı makalesi olmuştur.²⁸

Atatürk, Dış Türkler ile dil konusunda ortak noktada buluşmak istemiş ve Türk dilini yabancı etkilerden uzaklaştırmak adına büyük mücadele vermiştir. Bu mücadelenin en önemlilerinden biri de 1928 yılında gerçekleştirilecek olan Harf inkılabı olmuştur. Aynı yıllarda Azerbaycan'da kullanılan Latin alfabesi ile iki devlet arasında alfabe birliği sağlanmak istenmiştir. Yeni Türk alfabesinin kabulü sürecinde zorlu bir sürece girilmiş, okuma-yazma oranı çok düşük olan bir ülkeden yüksek olan bir ülkeye doğru yol alınmıştır.

Latin alfabesinin olduğu gibi uygulanmasındansa üzerinde düzenleme yapılarak Türk diline uygun hale getirilip uygulanması kararlaştırılmıştır. Latin alfabesinin incelenmesi ve Türk diline uygun hale getirilmesi için bir heyet kurulması konusunda karar alınmıştır.²⁹

29 Ağustos 1928 tarihinde Mustafa Kemal Atatürk önderliğinde 200 kişilik bir kurul toplanmış bu toplantıda harf inkılabı ile ilgili önemli tartışmalara yer verilmiştir. Atatürk burada tahtaya çıkarak Türk milletinin diline uymayan Arap harflerinin yerine Latin esaslı yeni Türk harflerini kabul etmekten başka çare olmadığını yazmıştır. İsmet Paşa ise "Türk harfleri" adı verilen alfabe için kongreye karar tasarısı sunmuştur. Bu kararlara göre milleti cehaletten kurtarmak adına Arap harflerinin terk edilip Latin esaslı Türk harflerini kabul etmekten başka çare olmadığı, komisyonun teklif ettiği alfabenin Türk alfabesi olduğu, imla kurallarının düzenlenmesi

²⁸ Neriman Tongul, "Türk Harf İnkılabı", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, S 33-34, Mayıs-Kasım 2004, s.114-115.

²⁹ *BCA*, Yer: 30.18.1.1/29.32.20, Tarih: 23.05.1928.

gerektiği buyrulmuştur. Bu duruma “Harf inkılabının misakı millisi” denmiştir.³⁰

Türk milletinin bilincine yerleştirilmeye çalışılan bu süreç oldukça meşakkatli olmuştur çünkü Atatürk’ün en yakınındakiler bile bu sürecin bu kadar kısa sürede çözülemeyeceğini belirtmişlerdir. Atatürk kararlı davranışlarının neticesi olarak bulunduğu her ortamda yeni alfabenin kabulünün şart olduğu ile ilgili olarak demeçler vermiş, görüşlerini sunmuştur. Sonuç olarak 1 Kasım 1928 tarihinde Latin alfabesi esaslı yeni Türk harflerine geçildiği resmen ilan olunmuştur.

Atatürk, yeni alfabeden Türk Harfleri şeklinde söz etmiş böylece Arap harflerinden yeni alfabeyi ayırmıştır. Arap alfabesinin tamamen kaldırılmasının 1 Ocak 1929 tarihini geçmemesi, resmi evrakların değiştirilmesi için ise son sürenin Haziran 1929 olduğu ilan edilmiştir.³¹

Yeni Türk alfabesinin kabul edilmesinin ardından tüm ülkede seferberlik başlamış, millet mektepleri adı verilen okuma- yazma okulları açılmıştır. Atatürk bizzat yeni harfleri kamuoyuna tanıtmıştır. Yeni alfabe ile basılan ilk gazete ise Mardin gazetesi olmuştur.

Yeni alfabenin kabulüyle birlikte Azerbaycan Türkleri ile ortak bir alfabe sağlanmıştır. İki devlet arasındaki ortak dil birlik ve beraberliği sağlama yolunda atılan en önemli adımlardan biri olarak tarihe geçmiş olsa da kısa süre içinde Azerbaycan’da yapılacak olan alfabe değişikliği ile o birlik engellenmeye çalışılacaktır.

1.3.2. Türk Dil Kurumunun Kuruluşu

Atatürk için milli benliğin oluşması yolundaki en büyük şartlardan biri de yabancı etkilerden uzak bir dildir. Bu nedenle ilk olarak Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti çatısı altında çalışacak bir ekip kurulmasını istemiştir. Ancak sonraki süreçte bu konuda daha kapsamlı çalışmaların yapılması gerektiğini düşünerek tamamen bağımsız bir cemiyet kurulmasını kararlaştırmıştır. Türkçenin yabancı etkilerden uzak ve bağımsız bir dil olarak varlığını sürdürebilmesi için Türk Dili Tetkik Cemiyeti 12 Temmuz 1932 tarihinde kurulmuştur. Kurucu başkan Samih Rifat olmuştur. Üyeleri

---

³⁰ Muhammet Çakır, **Harf İnkılabı ve Millet Mektepleri 1928-1935 (Konya Örneği)**, Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Konya 2016, s. 16.

³¹ İsmail Giritli, “Harf İnkılabı ve Atatürk”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C 5, S 13, Yıl: 1988, s.35.

de edebiyat dünyasının önemli isimlerinden seçilmiştir. Ruşen Eşref Ünaydın, Celal Sahir Erozan, Yakup Kadri Karaosmanoğlu cemiyetin kurucu üyelerinden olmuştur.³²

Atatürk için, bağımsız bir cemiyetin kurulmasının Türk tarihi açısından önemli olduğu görülmektedir. Yaptığı araştırmalar ile sadece kendi çalışmaları değil konunun uzmanlarının da görüşlerini almak istemiştir.

1932 yılının Ağustos ayında Ruşen Eşref Bey Yalova'ya Atatürk'ü ziyarete gitmiştir. Bu ziyaret sırasında Atatürk'ün geçmişten itibaren tüm yerli ve yabancı kelimelerde öz Türkçe olanlarını bulmaya çalıştığını ve dil bilimi ile ilgili araştırmalar yaptığını görmüştür. Atatürk, Türk Tarih Kongrelerinin ardından acilen dil çalışmalarının da yapılması gerektiğini düşünmüş ve bu konuda harekete geçilmesini istemiştir. Eylül 1932 başında bir dil kurultayının toplanacağı konusunda duyuru yapılmasına karar verilmiş, 3 Eylül 1932'de gazetelerde kurultay tüm ülkeye duyurulmuştur. Kurultaya katılmak isteyen tüm vatandaşların Dolmabahçe Sarayı'ndaki cemiyet kâtipliğine başvuru yapabileceği belirtilmiştir. Bir beyanname ile başvuruların alınacağı söylenirken kurultayın amaçlarından da bahsedilmiştir. Beyannameye göre amaç; Türk dilinin köklerine ve bilimsel çalışmalara göre incelenmesi, Türk dilinin Avrupalı dillerle ve diğer tüm dillerle olan ilişkilerinin gözetilmesidir.³³

1.3.3. I. ve II. Türk Dil Kurultayları

Birinci Dil Kurultayı 26 Eylül- 4 Ekim 1932 tarihleri arasında toplanmış, toplantının gündem konusu ise “Türk Dilinin Dünya Dilleri Arasındaki Yeri” olarak belirlenmiştir. Kurultayda yapılan sunumlarda özellikle Türk dilinin öneminden, öz Türkçe kelimelerden, Türkçenin etkilediği ve etkilendiği dillerden ve diğer dillerle etkileşimlerinden bahsedilmiştir. Bu konular üzerinde uzun tartışmalar, fikir alışverişleri yapılmış ve kurultay genel bir değerlendirme ile son bulmuştur.³⁴

İkinci Dil Kurultayı Cemiyet kuralları gereğince ilk kurultaydan iki yıl sonra 18 Ağustos 1934'te Dolmabahçe Sarayı'nda toplanmıştır. Atatürk, kurultayda bizzat bulunmuş ve sunumları dinlemiştir. Kurultay 23

---

³² Fahri Kılıç, “Türk Dil Kurumu”, *Atatürk Ansiklopedisi*, <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/turk-dil-kurumu/> (11.08.2023).

³³ Şükrü Haluk Akalın, “75 Yılda Türk Dil Kurumu”, *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi*, C 94, S 667, Yıl: 2007, s. 12-13.

³⁴ Hüseyin Ağca, “Dil Kurultayları”, *Atatürk Ansiklopedisi*, <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/dil-kurultaylari/?pdf=3692>, (12.08.2023).

Ağustos'ta sona ermiştir. Kurultayda bazı görüşler, araştırmacılar tarafından bizzat sunulmuştur ve bazı görüşler ise komisyonlara devredilmiştir. Cemiyet üyelerinin yanı sıra Halkevlerinin de temsilci gönderdiği görülmüştür. Kurultay toplanmadan evvel bazı kurallar maddeler halinde bildirilmiştir. Kurultayda 7 komisyon oluşturulmuştur. Bahsedilen konular ağırlıklı olarak Türk dilinin dünya dilleri arasındaki yeri, Türk dilinin tarihi akışı ve filolojisi, Türk dilinin manası ve hedefleri olmuştur. Özellikle Türk dilinin dünya dilleri arasındaki yeri konusuyla ilgili olarak Ahmet Cevdet Bey "*Türk Dilinin Yapılış Karakterleri ve Türkçenin Hint Avrupa Dilleri İle Mukayesesi*", Doktor Saim Ali Bey "*Eski Din Mefhumu ve Politik Terbiye*", Cafer Ahmet bey "*Rus Dilinde İlk Türk Dili Yadığarlari*", Naim Hazım bey "*Türk Dilinin Sami Dillerle Münasebeti*" isimli çalışmaları yer almıştır. Dil inkılabının manası ve hedefleri konusu ile ilgili olarak ise; Hasan Ali Bey "*Dil İnkılabımızın Temelleri*" isimli çalışmasıyla dikkat çekmiştir. Yine Kastamonu Mebusu Velet Çelebi Bey "*Açık Türk Dili*", Şeref Bey "*Öz Dilimizle Bir Dil Tezi*", Kemal Cenap Bey "*Türkçe'nin İlmi Islahatları Meselesi*" gibi çalışmaları ile Türk dili ile ilgili olarak önemli konulara değinmiştir.³⁵

Görüldüğü üzere Atatürk, Türk dünyası açısından dil ve tarihin öneminin bilincinde olan bir liderdir. Türk Dili Tetkik Cemiyetinin çalışmalarını bizzat desteklemiş, Türk tarihine de faydası olacağını düşündüğü adımlar atmıştır. Atatürk'ün gerçekleştirilmesini istediği Türk Dil Kurultayları ile birlikte Türkçenin öneminin vurgulanması, öz Türkçe kelimelerin kullanımının yaygınlaştırılması, dünyadaki diğer Türklerle ortak paydada buluşulması için çalışmalar yapılmıştır.

2. Azerbaycan'da Türk Tarihi Çalışmaları

2.1. 1926 Bakü Türkoloji Kurultayı

Cumhuriyet'in ilanı ile birlikte Türk dünyası araştırmalarının ve çalışmalarının hız kazandığı görülmektedir. Özellikle Atatürk, Türkler arasında birlik ve beraberliğin sağlanmasını oldukça önemsemiştir. Bu düsturla bir Türkoloji Kurultayı düzenlenmesini istemiş ve bu konuda çalışmalara başlamıştır. En önemli adımlardan biri ise Türkiye'de bir Türkoloji Enstitüsü açmak olmuştur. Enstitü, Türkiye Türkleri ile Dış Türkler arasında alfabe ve kültür birliği oluşturmak amacıyla çalışmalara ivedilikle başlamıştır. Türkoloji Enstitüsü 1924 yılında açılmış ve enstitü

---

³⁵ Türk Dili Tetkik Cemiyeti Bülteni, "İkinci Türk Dil Kurultayı", *Türk Dili*, S 6, Ankara 1934, s. 1-6.

başkanı olarak Mehmet Fuat Köprülü seçilmiştir. Enstitünün açılmasıyla birlikte Türkoloji Kurultayı çalışmalarına başlanmıştır.

Aynı dönem içerisinde Macar Türkologların ve Türk halklarının Latin alfabesine geçmesini arzulayan Sovyet bilimcilerinin bir kurultay toplama arzusu bulunmaktadır. Sovyet bilimcileri için kurultayın toplanması ile birlikte Azerbaycan Türklerinin Latin alfabesini benimsemesi kolaylaşacaktır. Bu nedenle kurultayın Sovyetler etkisi altındaki Bakü’de toplanması konusunda oldukça ısrarcı davranılmıştır. Azerbaycan Türklerinin Latin alfabesine geçmesini isteyen bazı Türk soylu Türkologlar da kongrenin Bakü’de toplanması için ısrarcı olmuşlardır. Ancak Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Mehmed Emin Resulzade başta olmak üzere Mirza Bala ve Enver Paşa gibi isimler kurultayın Bakü’de yapılmaması gerektiğini belirtmişlerdir.³⁶

Tüm fikir çatışmalarına rağmen Kurultay 26 Şubat tarihinde başlamıştır. Wilhelm Radloff ve Gaspıralı İsmail Bey’e ithaf edilerek açılan kurultayda 12 farklı bölümden toplam 38 bildiri sunulmuştur. Özellikle Tarih, Türk Dilleri, Alfabe, Edebiyat, Tarihi ve Kültürel Kazanım gibi bölümler seçilmiştir. Kurultayda 17 adet oturum düzenlenmiştir. Kurultay 6 Mart 1926 tarihinde ise sona ermiştir.³⁷

Önceden de belirtildiği gibi Kurultayın toplanması Atatürk açısından oldukça önemli bir konudur ve bu nedenle Mehmet Fuat Köprülü’den özel hazırlık yapmasını istemiştir. Fuat Köprülü başkanlığında bir heyet Bakü’ye gitmiştir. Hüseyinzade Ali Turan, İsmail Hikmet Ertalyan heyetin diğer üyeleridir. Türk dünyasından ve Avrupa’dan toplamda 131 kişi kurultaya iştirak etmiştir.³⁸ Kurultayda özellikle dördüncü oturumdaki bildiriler, dil akrabalıkları ve Türkçenin akrabası olduğu düşünülen dillerle ilgili olmuştur.³⁹

Kurultayda Türkiye temsilcileri büyük ses getirmiştir. Mehmet Fuat Köprülü “*Bektaşılık ve Fuzuli*”, Hüseyinzade Ali Turan “*Garbın İki*

---

³⁶ Ahmet Buran, “Sovyet Türkolojisi ve Birinci Türkoloji Kurultayı”, *Turkish Studies*, C 4, s 3, Bahar 2009, s. 435.

³⁷ **1926 Bakü Türkoloji Kurultayı Tutanaklar (26 Şubat – 6 Mart 1926)**, Çeviren: Kâmil Veli Nerimanoğlu-Mustafa Öner, TDK Yayınları, Ankara 2008, s. 13-14.

³⁸ Ayça Ergun, “Azerbaycan’da Bir Ulusal Kimlik Meselesi Olarak Alfabe Değişiklikleri”, *Bilig Dergisi*, S 54, Yaz 2010, s. 143.

³⁹ Vahit Türk, “1926 Bakü Türkoloji Kurultayı”, *Düşünce Dünyasında Türkiz Siyaset ve Kültür Dergisi*, S 17, Yıl: 3, Eylül - Ekim 2012, s. 32.

Destanı'nda Türk” bildirisini sunmuştur. Mehmet Fuat Köprülü'nün bildirisi radyo vasıtasıyla herkese duyurulmak istenmiştir. Konuşmasında birlik-beraberlik konusuna değinmiş ve ortak edebi Türk dilinin kurulabileceğini söylemiştir. Hüseyinzade Ali Turan'ın bildirisi, aynı sene Bakü'de 'Komünist' gazetesinde yayımlanmıştır.⁴⁰

Kurultayda tartışılan konular arasında alfabe ve yazım sorunu, terimlerin kullanılması problemi, akraba ve komşu dillerin karşılıklı ilişkileri, edebi dil ve ortak edebi dil sorunu, kök dil teorisi ve Türk dilinin tarihi sorunları bulunmaktadır. Bu tartışılan sorunlara çözüm önerileri aranmıştır. Bu noktada Fuat Köprülü'nün görüş ve önerileri geniş yankı uyandırmıştır.⁴¹

Kurultayda toplanılan oturumlarda Türk tarihinin bir bütün olarak incelenmesinin zorluğundan bahsedilmiştir. Özellikle Orta Asya Türk devletlerinin çok sık kurulup dağılması, yarı göçebe bir hayat sürülmesi, yine sıklıkla farklı nedenlerden dolayı dış göçlerin gerçekleşmesi Türkler tarafından elde edilen kaynakların yetersiz olmasına neden olmuş, bu nedenle komşu halkların kaynaklarından faydalanılması zaruriyet teşkil etmiştir. Ancak Türk tarihini daha rahat anlayabilmek adına bir Türkolog için bütün komşu halkların dilini bilmesinin imkânsız olduğu Vasili Barthold tarafından ifade edilmiştir. Yine Barthold tarafından Çin kaynaklarının Türk tarihi açısından en önemli kaynaklar olduğu vurgulanmıştır.⁴² Kurultayda Türk tarihinin araştırılabilmesi ve aydınlatılabilmesi için yapılan bu konuşmalar bilim dünyası açısından oldukça önemlidir ve bu sayede ortak bir derde değinilmiştir.

Kurultayın ana konusu genellikle dil üzerine olmuştur. Dil ve yazı meselesi uzunca bir süre müzakere edilmiştir. Tataristan ve Kazakistan'dan gelen katılımcılar Latin alfabesine geçilmesinin mümkün olmadığını savunmuşlardır. Latin alfabesine geçilmesini uygun görmeyen kişiler muhafazakârlık ile itham edilmiştir. Özellikle Ahmet Baytursun, Latin alfabesine geçilirse edebiyat dilinden çok uzaklaşılacağını savunmuştur,

---

⁴⁰ Ulviye Aliyeva, *Azerbaycan ve Atatürk*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara 2015, s. 18-19.

⁴¹ Seyran Qayıbov, "I. Bakü Türkoloji Kurultayı Bildirilerinin Satır Aralarında Halk Bilimi Meseleleri", *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S 19, 2013 Güz, s. 209-210.

⁴² Jafar Jafarlı, *1926 Bakü Türkoloji Kurultayı*, Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Kocaeli 2021, s. 60.

Türk dilinden ve kültüründen uzaklaşılacağı konusunda tartışmalar çıkmıştır.⁴³

Kurultayın sona ermesinin ardından Sovyet Rusya, Kurultayda sunulan her konuyu detaylı bir şekilde incelemiştir. 1926 yılından sonraki süreçte Kurultayda bildiri sunan Türkologları cezalandırma yoluna gitmişlerdir. Temel gerekçeleri Pantürkist söylemlerin kabul edilemeyeceği yönünde olmuştur. Bu nedenle de kurultaya katılmış Türkologlar idam ve sürgünlerle cezalandırılmıştır. “*Bakü Türkoloji Kurultayına katılan Türk soylu Sovyet vatandaşlarının büyük bir bölümü “repressiya” kurbanı olmuş ve 1937-1938 yıllarında kurşuna dizilerek öldürülmüşlerdir.*”⁴⁴

2.2. Azerbaycan’da Latin Alfabesine Geçiş Süreci ve Sonrası

19. yüzyıldan itibaren Türkoloji konusunda büyük gelişmeler yaşanmaya başlanmıştır. Bu süreçte özellikle Arap alfabesinin Türk diline uygun olmadığı yönünde birtakım görüşler gündeme gelmiştir. Zaman içerisinde Samoyloviç, Malov, Dimitriev, Yuhadin, Baskakov gibi Türkoloji alanında çalışmalar yapan Rus bilim insanları ile Azerbaycan aydınları arasında bu fikrin yaygınlaştığı görülmüştür.⁴⁵

Azerbaycan’da Latin alfabesine geçiş süreci tartışmalar merkezinde ilerlemiştir. Bazı Azerbaycanlı aydınlar Arap alfabesinin Türkçeyi tam karşılamadığını bu nedenle Latin alfabesine geçişin şart olduğunu savunmuşlar, bazı aydınlar ise Arap ve Fars alfabesinden vazgeçilirse geçmişin unutulacağını savunmuşlardır.

Bu tartışmaların odak noktasında Mirza Kazım Bey, “Kafkasya” gazetesinde çalışan Feridun Bey, “Molla Nasreddin” dergisinde editör olarak çalışan Celil Memmedguluzade gibi isimler olmuştur. Bu isimler dâhil olmak üzere Azerbaycanlı aydınların çoğu Latin alfabesine geçmenin şart olduğunu savunmuşlardır.⁴⁶

Özellikle 1905 senesinden itibaren Azerbaycan’da alfabe tartışmaları çok sık gündeme gelmiştir. Dönemin siyasi şartları göz önünde

⁴³ Muxtar Kazımoğlu-İmanov, “Birinci Türkoloji Kurultayın Görünmeyen Tərəfləri”, **Birinci Türkoloji Qurultay: Görünən və Görünməyən Tərəflər Elmi Sessiyanın Materialları**, Ed: Afaq Xürrəmçızı, Bakü 2016, s. 12.

⁴⁴ Buran, agm., s.42.

⁴⁵ Abdullah Gündoğdu, “Türk Dil Birliğinin Sonbaharı (1926- 1941 Latin Alfabesi Dönemi)”, **Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi**, C 54, S 2, s.8.

⁴⁶ Hatice Şirin User, **Başlangıçtan Günümüze Türk Yazı Sistemleri**, Akçağ Yayınları, Ankara 2006, s. 223.

bulundurulduğunda yıkılmak üzere olan bir Çarlık Rejimi ve bunun getirdiği sosyal ve siyasal karmaşa, Bolşeviklerin hak talepleri, Birinci Dünya Savaşı'na giriş süreci ve Çarlık Rusya'nın yıkılarak yerine Bolşevik Rusya'nın kurulması gibi sorunlar yer almaktadır. Azerbaycan Türklerinin ise bu karmaşa ortamında bir bağımsızlık mücadelesi verdiği görülmektedir. 28 Mayıs 1918 tarihinde Türk halkları içinde ilk kez bir devletin cumhuriyet rejimini kabul ettiği görülmüştür. Azerbaycan Cumhuriyeti'nin kuruluşundan 1 yıl sonra ise Maarif Vekâletinin bünyesinde bir alfabe heyeti kurulmuştur. Latin alfabesi esas alınarak “*Son Türk Elifbasi*” adıyla bir alfabe hazırlanmıştır. Ancak yeni kurulmuş Azerbaycan Cumhuriyeti'nin ömrü çok uzun olmamış, bu nedenle çalışmalar da hayata geçirilememiştir.⁴⁷

Birinci Türkoloji Kurultayında alfabe meselesinin konuşulması Latin alfabesine geçiş sürecinin daha da hızlanmasına neden olmuştur. Kurultayın en önemli meselelerinden biri olan Latin alfabesinin kabul edilmesi konusunda Sovyet Rusya oldukça ısrarcı bir tutum izlemiştir.

Sovyet Rusya'nın bu konuda ısrarcı olmasındaki en temel düşünce; Türkleri öz tarihlerinden uzaklaştırmak, geçmişleri ile bağlantılarını kesmek, Türklerin birbirleri ile olan dil birliğini engellemektir. Bunu sağlamanın en kolay yolu dil ve alfabe yoluyla geçmişinden kopmuş bir toplum oluşturmaktır. Böylece geçmişinden habersiz bir toplum yaratacak ve bu toplum diğer Türk devlet ve toplulukları ile ortak paydada buluşamayacaktır.⁴⁸

Alfabe ile alakalı çalışmalar ilk olarak 1920 yılında başlamış, bu çalışmalar Arap alfabesi üzerinde değişiklik yapılması ile ilgili olmuştur. Latin alfabesi üzerine ilk çalışmalar ise 1922 yılından itibaren başlamış, yeni bir alfabe hazırlanması amacıyla bir komisyon görevlendirilmiştir. Kurulan komisyonun çalışmalarını tamamlaması sonucunda 33 harften oluşan bir alfabe ortaya çıkmıştır. Bu alfabenin kullanılması ile ilgili karar ilk olarak 21 Haziran 1922 tarihinde alınmıştır. Bu kararla birlikte devlet kurumlarında hem eski alfabenin hem de yeni alfabenin birlikte kullanılarak hazırlanmış olduğu dilekçelerin kabul edileceği bildirilmiştir. Burada amaç yeni alfabenin benimsenmesini sağlamaktır. 20 Ekim 1923'te yeni alfabe, resmi alfabe olarak tanıtılmıştır.

---

⁴⁷ Fahri Kılıç, “Azerbaycan'ın Latin Alfabesine Geçişinin Türkiye'deki Alfabe Tartışmalarına Etkisi”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C 35, S 100, Yıl: 2019, s. 485.

⁴⁸ Esmira Məmmədova, “Birinci Türkoloji Qurultay və Dil Məsələləri”, **Elmi İş Jurnal**, No:10/49, Yıl: 2019, s.31.

Latin alfabesi kullanılmasının yaygınlaşması amacıyla yayımlanan ilk Türk gazetesi “Yeni Yol” olmuştur. Gazete ilk olarak 21 Eylül 1922’de yayımlanmıştır. Neredeyse tüm sayılarında Latin alfabesinin faydaları ve üstünlüğü hakkında yazılar yer almıştır. Azerbaycan aydınlarının görüşlerinin bulunduğu bu yazılarda Türk dilinin, diğer unsuların etkilerinden kurtulacağı konusu ön plana çıkmıştır. Özellikle Türk dilinin esir olmasının en büyük sebebinin Arap alfabesi olduğundan bahsedilmiştir.⁴⁹

“Bütün Azerbaycan Sovyetleri Kurultayı yeni alfabe konusunda aldığı kararları duyurmuştur. Bu kararlar:

- 1924-1925 eğitim öğretim yılından itibaren bütün Türk okullarında 1. sınıflarda öğretimin yeni alfabe ile yapılması kararlaştırılmıştır. Böylelikle beş yıl sonra ilköğretimin bütün basamaklarında yeni alfabeye geçilmesi hedeflenmiştir.
- 1924-1925 öğretim yılından itibaren okuma yazma bilmeyen yetişkinlere yeni alfabe ile okuma yazma öğretilmiştir.
- Matbaaların yeni harflerle yayın neşretmeleri için gerekli olan malzemeleri temin etmeleri mecburi hale getirilmiştir.
- Bütün devlet personelinin yeni alfabeği öğrenmeleri için hususi kurs açılması kararlaştırılmıştır.”⁵⁰

Kısa sürede uygulanmaya başlanan kararlar karşısında ilk girişim 1925-1926 öğretim yılından itibaren işçi fakültelerinin Türkçe bölümlerinde yeni alfabeğe geçilmesi ile meydana gelmiştir. Tam 4 sene sonra bu fakülteler ilk mezunlarını vermiştir. 1926-1927 öğretim yılında yeni alfabe bütün öğretim kurumlarında ayrı bir ders olarak okutulmuştur.⁵¹

7 Ağustos 1929 tarihinde ise Latin alfabesine geçiş her yerde tam olarak resmileştirilmiştir. Gazeteler, dergiler ve kitaplar ilk sırada olarak Latin alfabesine çevrilmiştir.⁵²

---

⁴⁹ Ergun, age., s. 142-143.

⁵⁰ Alper Alp, **Azerbaycan’ın Sovyetleştirilmesi**, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlamamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara 2004, s. 102-103.

⁵¹ Alp, age., s.103.

⁵² Afaq Xürremqızı, “Türkoloji Qurultayda Qeyri-Türk Xalqlarının İştirakı ve Elifba Meselesi”, **Birinci Türkoloji Qurultay: Görünən və Görünməyən Tərəflər Elmi Sessiyanın Materialları**, Ed: Afaq Xürremqızı, Bakü 2016, s.19.

2 Temmuz 1937'den itibaren Latin alfabesinin yerine Kiril alfabesinin kullanılmaya başlanması kararlaştırılmıştır. SSCB, Rus dilinin önemine vurgu yaparak Sovyet insanının Rusça sayesinde bir araya geleceğini telkin etmiştir. Özellikle 1938-1939 öğretim yılından itibaren ilkokul 2. ve 3. sınıfların müfredat programlarına Rusça dersini eklemiştir. Rusça eğitim veren okul sayısı ise SSCB Halk Komiserleri Sovyeti kararlarının yayımlanması ile artırılmıştır. Böylece Rus dilini okuyan ile okuyamayan vatandaşlar arasında üstünlük farkı yaratılmak amaçlanmıştır. Zaman içerisinde devlet dairelerinde yerel dillerin kullanımı yasaklanmış, tüm yazışmaların Rusça yapılması konusunda kesin talimatlar verilmiştir. Bu durum Rusça bilmeyen Türklerin işlerini zorlaştırmıştır. SSCB tarafından sadece dil konusunda değil aynı zamanda din konusunda da baskılar uygulanmaya başlanmıştır. Özellikle 1923 yılından itibaren din konusunda aleyhte propagandalar yapılması kararlaştırılmıştır. 1924 yılından itibaren ise Bakü'de çalışmalar başlatan SSCB yetkilileri “Allahsızlar Cemiyeti” kurulması kararı almıştır. Bu cemiyet 1928 yılında “Mücadeleci Allahsızlar İttifakı” ismini kullanmaya başlamıştır.⁵³ “Dine hücum” politikası 1928 sonrası yoğunlaşmış, okullarda din eğitimi ve ibadet yasaklanmıştır.⁵⁴

2.3. Sovyetler Birliği Etkisi Altında Azerbaycan Eğitim Politikalarının ve Basın Hayatının Türk Tarihine Yansımaları

Sovyetler Birliği etkisiyle 1930'lu yıllardan itibaren eğitimde ideolojik aşamaya geçilmiştir. Özellikle 1931-1932 eğitim-öğretim yılında yeni programlar oluşturulmuştur. Sovyetler Birliği Halk Komiserliği Sovyeti ile Komünist Parti Merkez Yürütme Kurulu iş birliği ile yeni kararlar alınmış, bu kararlar 1934'ten itibaren edebiyat, tarih gibi derslerde uygulanmaya başlanmıştır. Alınan kararlar doğrultusunda bu derslerde daha çok Sovyetler Birliği tarihi öğretilmiş, komünist ideoloji aşılanmaya çalışılmış, Rusça dersleri artırılmış, Çarlık Rusya tarihi ise Sovyetler Birliği tarihi şeklinde işlenmiştir.⁵⁵ Komünizm ile birlikte Azerbaycan'da verilen eğitimin milli duygulardan uzak bir hal aldığı görülmüştür.

Sovyetler Birliği'nin, Azerbaycan'da ve diğer Türk topluluklarında izlediği eğitim politikasında, toplulukların geldikleri soydan ve diğer

---

⁵³ Ülker Yakar, “1920-1930 Yıllarında Azerbaycan'ın Milli ve Manevi Değerlerine Karşı Sovyet Rusya Tarafından Yürütülen Asimilasyon Siyaseti”, *Vakanüvis Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, Yıl: 3, S 1, Bahar 2018, s. 315-316.

⁵⁴ Behram Hasanov, “Osmanlı-İran İlişkileri, Rus İşgali ve Sovyet Politikaları Çerçevesinde Azerbaycan'da Din”, *Azerbaycan'da Din ve Kimlik*, (Ed. Sevinç Alkan Özcan ve Vügar İmanbeyli), Küre Yayınları, İstanbul, 2014, s.111.

⁵⁵ Alp, *age.*, s.108.

Türklerle olan ilişkilerinden bahsedilmemeye özen gösterilmiştir. Öğrenciler, aldıkları eğitimde kendi tarihlerini ve tarihi kişileri çok öğrenemezken Rus tarihini ve Rus tarihinin bütün kimliklerini öğrenmeye mecbur bırakılmıştır. “Vatan” kelimesi bütün SSCB’yi ifade etmiş ve SSCB dışındaki kendi topraklarını vatan olarak görmeleri engellenmiştir. Amaç Sovyet insanı yaratmaktır ve bu uğurda tüm toplulukların kendi istekleri doğrultusunda Sovyetler Birliği’nin bir parçası olduğu fikri aşılmalı ve öğretilmeye çalışılmıştır.⁵⁶

Sovyetler Birliği döneminde Azerbaycan’da okuma yazma oranlarında ciddi bir artış yaşanmıştır. İlk olarak iptidai tahsil (ilkokul) daha sonrasında ise esas tahsil (ortaokul) zorunlu hale getirilmiştir.⁵⁷ Bunun yanı sıra Komünist rejimin benimsetilmesi ve Sovyet insanının yayılmasını sağlamak amacıyla kreşler ve anaokulları eğitimin önemli bir parçası olmuştur.⁵⁸

Azerbaycan’da verilen bu eğitimler sadece öğrencilere değil yetişkinlere yönelik de verilmiştir. İlk olarak 1920’de Bakü merkezli olarak 3-6 aylık Sovyet Parti okulları açılmıştır. Yine aynı amaçlar doğrultusunda komünist dernekleri açılmış ve özel kütüphaneler kurulmuştur.⁵⁹

Sovyetler Birliği etkisindeki Azerbaycan tarihinin en önemli parçalarından biri de “*Komsomol*” teşkilatı olmuştur. Komsomolların etkileri nedeniyle Türk dünyasındaki birlik ve beraberliğe bir kez daha engel olunmuştur. Komünist Parti, köylerde komünist yapının güçlenmesine, köylülerin Sovyet vatandaşı gibi eğitilmesine önem verdiği için komsomolların köylerdeki gücünü arttırması adına desteklerde bulunmuştur. Komsomol teşkilatının ateist bir yapısı olduğu için bu durum köylüler arasında hoşnut karşılanmamış olsa bile teşkilata üye olan köylülerin sayısı çok kısa sürede oldukça artmıştır. Bunun en önemli sebeplerinden biri olarak köylülerin komsomol teşkilatını iş bulma aracı olarak görme düşüncesi olduğu düşünülmektedir.⁶⁰

⁵⁶ Nadir Devlet, “Çarlık Rusyası ve Sovyetler Birliğinin Türk Tarihine Bakışı”, *Avrasya Etütleri*, C 4, Kış 1995-1996, s.7.

⁵⁷ Muammer Ergün, “Azerbaycan Eğitim Sistemi”, *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi*, S 4, Yıl: 3, Güz 1997, s. 499.

⁵⁸ Burcu Özdemir, “Sovyetler Birliği’nde Komünist İdeolojinin Eğitime Yansımaları: 1920’li ve 1930’lu Yıllar” *COMÜ Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, C 1, S 3, Çanakkale 2018, s. 104.

⁵⁹ Alp, age., s. 107.

⁶⁰ Burcu Özdemir, “Rusya’nın Kırsal Kesiminde Komünist Gençler Birliği’nin (Komsomol) Kuruluşu ve Sovyet İktidarının Güçlenmesindeki Rolü: 1918-39”, *Marmara Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, C 3, S 1, Bahar 2016, s. 22-23.

1930'lu yılların başlarından itibaren devlet ideolojisinin benimsetilme çabalarının yoğun olarak yaşandığı görülmektedir. Bu amaçla okullarda Komünist Gençler Birliği'nin teşkilatlanması sağlanmıştır. Örgütlenmede ilkökul çağındaki çocuklara oktyabrist (genç komünist), ortaokul öğrencilerine piyoner (genç komünist), lise öğrencilerine ise komsomol kimliği verilmiştir. Sovyet insanının devrimci doğduğu, emekçi yaşadığı bilinci oturtulmaya çalışılmıştır.⁶¹

Sovyetler Birliği politikalarında her Türk topluluğu için farklı bir yazı dili ortaya çıkarılmıştır. Böylece Türk topluluklarının etnik köken olarak bir oldukları algısı değiştirilmeye çalışılmıştır. Boylar arasında ortak tarih anlayışının oluşmasını engellemek istemiştir.⁶² Sovyetler Birliği tıpkı Çarlık Rusya gibi ortak bir tarih anlayışının oluşmasını engelleyerek parçalayıp yönetme stratejisinin faydalarından yararlanmak istemiştir.

Sovyetler Birliği, bir millet anlayışının ortaya çıkmaması için tarih biliminin yanı sıra dil, edebiyat gibi sanat dalları yoluyla da kendi mücadelesini ortaya koymuştur. Türk halklarının tarih çalışmalarına bölgesel düzeyde, sadece Rusya tarihi ile ilgili tarih çalışmalarına ulusal düzeyde onay verilmiştir. Aynı bölgede kurulan Türk cumhuriyetlerinin ise birbirleriyle ilişki kurlmaları yasaklanmıştır. Sovyet yöneticileri, parti kararları doğrultusunda "hakların milli şuurunu öldürmek, geçmişlerine nefretle bakmalarını sağlamak ve milli iradelerinin oluşmasını engellemek için tarihi tahnif etmekten çekinmemişlerdir."⁶³

Açıkça görülüyor ki; Sovyetler Birliği, Türk halkları arasında kopukluk yaratmaya çalışmış, milli bir bilincin doğmasını engellemek istemiştir. Sovyetler Birliği'nin tüm bu çabalarının Türk halkları içindeki Türk milleti bilincinin yok edilmesi, Sovyet insanı yaratılmasının sağlanması, Komünist ideolojinin ve ateizmin benimsetilmesi amacıyla olduğu görülmektedir. Böylece hem Türk kültüründen hem de İslam dininden uzak bir toplum yetiştirilmeye çalışılmıştır. Bu durum Türk dünyası adına büyük bir darbe niteliğindedir.

Azerbaycan aydınları ve Müsavat Partisi (Azerbaycan'ın en eski partisi) üyeleri; gençlerin kimliklerinden koparılmasından, Azerbaycanlıların diğer Türk devletleri arasındaki bağlarının engellenmesinden ve dinlerinden

---

⁶¹ Elsever Salmanov, *Azerbaycan'da Sovyet Dönemi ve Bağımsızlık Sonrası Tarih Eğitimi*, İstanbul Üniversite Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 2008, s. 31.

⁶² Fuat Hacısalıhoğlu, *Azerbaycan'da Tarihçilik*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara 2012, s. 93.

⁶³ Hacısalıhoğlu, *age.*, s. 103-105.

uzaklaştırılmalarından dolayı gizli toplantılarında bazı kararlar almıştır. Özellikle 1926 yılında Latin alfabesine geçişin kabul edilmesinden rahatsızlık duyan parti üyeleri teşkilatlara aşağıdaki yetkileri vermiştir:

- Teşkilat bünyesinde sürekli olarak temizlik (üyelerin güvenliği bakımından) işleri yürütülecektir.
- Özellikle ittihatçıların halkla ortak çalışmaları engellenmelidir. İttihatçı gruplara denk gelindiğinde aralarına karışıp çalışmalarını engelleyici tutum ve davranışlar sergilenmesi gerekmektedir.
- Parti içindeki üyelerden bağışlar toplanarak sürgüne gönderilmiş kişilerin ailelerine maddi destek sağlanmalıdır.
- Gençler arasında yayılmaya çalışılan dinsizlik çalışmalarına engel olunmalı, bu amaçla gençlerin dini ve milli eğitim çalışmalarına öncelik tanınmalıdır.⁶⁴

Yukarıda bahsedilenlerin yanı sıra parti yetkilileri farklı uygulamalara da başvurmuştur. Örneğin eğitimde Türk tarihi ve İslam dini yüceltilerek anlatılmaya çalışılmış, Azerbaycan tarih ders kitaplarına müdahale edilmiştir. Bu kitaplarda Türk tarihinin yüceliği, Türklerin diğer milletlerden üstünlüğü, kadına ve bilime önem verildiği, İslam medeniyetinin diğer din medeniyetlerine göre daha ilerici olduğu anlatılmıştır. Karşılaştırma ve üstünlük kurma düşüncesi ders kitaplarında yer almıştır.⁶⁵

Azerbaycan'daki Türklerin ve Müslümanların kendi kimliklerinin farkında olmaları için en çok çabalayan isimlerden biri de Hasan Bey Zerdabi olmuştur. “Ekinçi” isimli gazetesi Rusya’da çıkarılan ilk Türkçe gazetedir. Yerli halkın ülkede neler olduğu hakkında bilgi sahibi olmasına özen göstermiştir. İsmail Gaspıralı da Zerdabi’nin yolundan giderek tüm Türklerin ortak bir şiveyi anlayabilmesinin önemini savunmuş, bu uğurda gazetecilik alanında yoğun çalışmalar yapmıştır.⁶⁶

---

⁶⁴ Musa Qasımlı, **Azerbaycan Türklerinin Milli Mücadele Tarihi 1920- 1945**, Kaknüs Yayınları, İstanbul 2006, s. 207.

⁶⁵ Şammas Salur, “Azerbaycan Ulusal Kimliğinin İnşa Aracı Olarak Ders Kitapları, **Azerbaycan’da Din ve Kimlik**, Ed: Sevinç Alkan Özcan-Vügar İmanbeyli, Küre Yayınları, İstanbul 2014, s.223-224.

⁶⁶ Jafarlı, **age.**, s. 16.

SONUÇ

1923-1938 yılları arasında Türkiye Cumhuriyeti'nde Türk tarihi çalışmalarının yoğun bir şekilde yapıldığı görülmektedir. Özellikle yeni kurulmuş bir devlet olarak Türkiye Cumhuriyeti, Dış Türkler ile arasında hiçbir mesafenin kalmaması adına yoğun çalışmalar yapmıştır. Azerbaycan'daki Türkler ile Türkiye'deki Türkler arasında ortak dil sağlanmaya, ortak tarih anlayışı ortaya koyulmaya çalışılmıştır. Atatürk, Azerbaycan'daki Türkler ile birlik ve beraberliği sağlamak adına yeni kurumlar kurmuş Türk tarihinin aydınlatılması amacıyla kongreler düzenlenmesini sağlamıştır.

İlk olarak Türk Ocakları, Türkoloji Enstitüsünün ve Türk Tarih Kurumunun kuruluşu ile Türk tarihi aydınlatılmaya çalışılmıştır. Türk Tarih Kurumunun düzenlediği I. ve II. Türk Tarih Kongreleri tüm dünyada ses getirmiş, çıkarttığı Belleten dergisi de Türk tarihi ile ilgili akademik ve bilimsel çalışmalar ortaya koymuştur.

1925 yılından itibaren ise yeni Türk alfabesinin kabul edilmesi ile ilgili görüşler ortaya atılmaya başlanmış, 1928 yılının Kasım ayından itibaren yeni Türk harfleri kabul edilerek Azerbaycan ile ortak bir alfabe kullanılması hedeflenmiştir. Bunun yanı sıra Türk halkının okuma yazma oranının yükselmesi, cehaletle mücadele eden bir toplum olarak ön plana çıkması adına bu alfabe çalışması gerçekleştirilmiştir. Böylece Türk dili yabancı etkilerden uzak kalacak ve öz Türkçe kelimelerin kullanılması yoğunlaştırılmış olacaktır. Öz Türkçe kelimelerin yaygınlaştırılması için 1932'de Türk Dili Tetkik Cemiyeti kurularak Türk Dili hakkında yoğun çalışmalar yapılmıştır. Atatürk'ün isteğiyle kurulan cemiyetin I. ve II. Türk Dil Kurultayları yine bahsedilen dönem aralığında gerçekleştirilmiştir.

Aynı yıllar aralığında ise Azerbaycan'da durum çok daha farklıdır. Azerbaycan'da 1926 yılında Türkoloji Kurultayının düzenlenmiş olması Türk tarihine yönelik çalışmaların rahatça yapıldığı izlenimini verse bile bu durum görünenin çok aksine Sovyetler Birliği etkisinin bir parçası olmuştur. Sovyetler Birliği'nde Türk olunması, Müslüman olunması gibi konular hoş karşılanmamış ve ayrı millet bilinci yaratmaktansa “Sovyet İnsanı” bilinci yaratılması için çalışmalar yapılmıştır. Bu durumun en büyük kanıtı olarak başka bir ülkede düzenlenecek olan Türkoloji kurultayının Sovyetler Birliği'nin rahatlıkla denetleyebilecekleri merkez olan Azerbaycan'da yapılması için ısrar etmesi gösterilebilmektedir. Nitekim Türkoloji kurultayına katılan Türkologlar yıllar sonra cezalandırılmıştır.

Sovyetler Birliği tarafından Türk halklarının kendi arasında iletişimini engellemek için her bir bölgede farklı lehçe uygulaması başlatılmıştır. İlk olarak Azerbaycan halkının geçmişteki kültürlerinden kopması adına Latin harflerine geçilmesi desteklenmiştir. Daha sonra da diğer Türk devletleri ile ortak bir alfabe kullanılmaması ve ortak bir dil konuşulmaması için Latin alfabesinden Kiril alfabesine geçiş zorunlu tutulmuştur.

Azerbaycan'da eğitim hayatının da Sovyetler Birliği tarafından etkilendiği görölmektedir. Özellikle küçük sınıflarda Rusça dersleri arttırılmış ve Sovyet Rusya tarihinin anlatılmasına önem gösterilmiştir. Sadece küçük çocuklara değil aynı zamanda yetişkin insanlara da komünist düşünce aşılanmaya çalışılmış bu doğrultuda özel kütüphaneler kurulmuş, Sovyet parti okulları açılmıştır.

Azerbaycan basın hayatında ise Türk aydınları Türklerin milli bilincinden uzaklaşmaması, Müslüman kimliklerinin farkında olmaları için gazeteler ve dergiler çıkarmıştır. Türk ve Müslüman çocukların ders kitaplarında Türk tarihinin yüceliği anlatılmış, Sovyetler Birliği'nin amaçlarının önüne geçilmek istenmiştir.

Sonuç olarak 1923-1938 yılları arasında Türkiye Cumhuriyeti'nde ve Azerbaycan'da Türk tarihi açasından farklı neticeler yaşanmıştır. Sovyetlerin baskısı altında olan bir Azerbaycan, Türk tarihi adına çok fazla gelişme gösterememiş, Müslüman kimliklerinden uzaklaştırılmak istenmiştir. Ancak tam bağımsızlığını kazanan Türkiye Cumhuriyeti aynı yıllar arasında Türk tarihi ve Türk dili adına önemli çalışmalarda bulunmuş, birlik ve beraberliği sağlamak için mücadele etmiştir.

KAYNAKÇA

1926 Bakü Türkoloji Kurultayı Tutanaklar (26 Şubat – 6 Mart 1926), Çeviren: Kâmil Veli Nerimanoğlu-Mustafa Öner, TDK Yayınları, Ankara 2008.

Ağca, Hüseyin, “Dil Kurultayları”, Atatürk Ansiklopedisi, <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/dil-kurultaylari/?pdf=3692>, (12.08.2023).

Akalın, Şükrü Haluk, “75 Yılda Türk Dil Kurumu”, Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi, C 94, S 667, Yıl: 2007, s.s. 5-62.

Aktürk, Habibe, “Belleten Dergisinin Türk Tarihçiliğindeki Yeri ve Önemi”, **Ankara Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi**, C 4, S 8, Y:2021, ss. 163-180.

Akyüz, Kenan, “ Türk Ocakları”, **Belleten**, C 50, S 196, Yıl: 1986, ss. 201-228.

Aliyeva, Ulviyye, **Azerbaycan ve Atatürk**, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi),Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2015.

Alp, Alper, **Azerbaycan'ın Sovyetleştirilmesi**, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2004.

Arıkan, Mustafa – Deniz, Ahmet, “Türk Ocaklarının Kapatılışı, Borçları ve Emlâkinin Tasfiyesi”, **Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, Yıl: 2004, S 15, ss. 401-412.

Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, C 2, Ankara, 1997.

Başkanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA)

Buran, Ahmet, “Sovyet Türkolojisi ve Birinci Türkoloji Kurultayı”, **Turkish Studies**, C 4, S 3, Bahar 2009, ss.430-444.

Çakır, Muhammet, **Harf İnkılabı ve Millet Mektepleri 1928-1935 (Konya Örneği)**, Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya 2016.

Devlet, Nadir, “Çarlık Rusyası ve Sovyetler Birliğinin Türk Tarihine Bakışı”, **Avrasya Etütleri**, C 4, Kış 1995-1996, ss. 92-104.

Ergin, Osman, **Türk Maârif Tarihi**, C 5, Eser Matbaası, İstanbul, 1977, s. 2019.

Ergun, Ayça, “Azerbaycan’da Bir Ulusal Kimlik Meselesi Olarak Alfabe Değişiklikleri”, **Bilig Dergisi**, S 54, Yaz 2010, ss. 139-160.

Ergün, Muammer, “Azerbaycan Eğitim Sistemi”, **Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi**, Yıl 3, S 4, Güz 1997, s.s.499-514.

Eyice, Semavi, “Belleten”, TDV İslam Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/belleten> (04.08.2023)

Giritli, İsmail, “Harf İnkılabı ve Atatürk”, Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, C 5, S 13, Yıl: 1988, ss.31-36.

Göker, Mustafa, “İkinci Türk Tarih Kongresi”, **Belleten**, C 2, S 5-6, Ocak 1938, ss. 1-4.

Gündoğdu, Abdullah, “Türk Dil Birliğinin Sonbaharı (1926-1941 Latin Alfabeti Dönemi)”, **Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi**, C 54, S 2, ss. 1-18.

Hacısalihoğlu, Fuat, **Azerbaycan’da Tarihçilik**, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2012.

Halaçoğlu, Yusuf, “Türk Tarih Kurumu”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, <https://islamansiklopedisi.org.tr/turk-tarih-kurumu> (04.08.2023).

Hasanov, Behram, “Osmanlı- İran İlişkileri, Rus İşgali ve Sovyet Politikaları Çerçevesinde Azerbaycan’da Din”, **Azerbaycan’da Din ve Kimlik**, (Ed. Sevinç Alkan Özcan ve Vügar İmanbeyli), Küre Yayınları, İstanbul 2014.

İnan, Afet, “Türk Tarih Kurumu’nun Kuruluşuna Dair”, **Belleten**, C 11, S 42, Yıl: 1947, ss. 173-179.

Jafarlı, Jafar, **1926 Bakü Türkoloji Kurultayı**, Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kocaeli 2021.

Kazımoğlu, Muxtar - İmanov, “Birinci Türkoloji Qurultayın Görünməyən Tərəfləri”, **Birinci Türkoloji Qurultay: Görünən və Görünməyən Tərəflər Elmi Sessiyanın Materialları**, Ed: Afaq Xürrəmqızı, Bakü 2016.

Kılıç, Fahri, “Azerbaycan’ın Latin Alfabetine Geçişinin Türkiye’deki Alfabe Tartışmalarına Etkisi”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C 35, S 100, Yıl: 2019, ss. 479-504.

Kılıç, Fahri, “Türk Dil Kurumu”, Atatürk Ansiklopedisi
<https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/turk-dil-kurumu/> (11.08.2023).

Məmmədova, Esmira, “Birinci Türkoloji Qurultay və Dil Məsələləri”,
Elmi İş Jurnal, No:10/49, Yıl: 2019, ss. 31-34.

Meydan, Sinan, **Bir Ömrün Öteki Hikâyesi: Atatürk Modernizm Din ve Allah**, Toplumsal Dönüşüm Yayınları, İstanbul 2002.

Özdemir, Burcu, “Rusya’nın Kırsal Kesiminde Komünist Gençler Birliği’nin (Komsomol) Kuruluşu ve Sovyet İktidarının Güçlenmesindeki Rolü: 1918-39”, **Marmara Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, C 3, S 1, Bahar 2016, ss. 19-30.

Özdemir, Burcu, “Sovyetler Birliği’nde Komünist İdeolojinin Eğitime Yansımaları: 1920’li ve 1930’lu Yıllar” **ÇOMÜ Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi**, Çanakkale 2018, S 3, C 1, ss. 103-111.

Öztaş, Sezai, “Atatürk Dönemi Tarih Anlayışı ve Tarih Öğretimi”,
Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Yıl: 2, S 2, Haziran 2009, ss. 94-107.

Qasımlı, Musa, **Azerbaycan Türklerinin Milli Mücadele Tarihi 1920-1945**, Kaknüs Yayınları, İstanbul 2006.

Qayıbov, Seyran “I. Bakü Türkoloji Kurultayı Bildirilerinin Satır Aralarında Halk Bilimi Meseleleri”, **Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, S 19, 2013 Güz, ss. 207-220.

Sakaoğlu, Saim, “Türk Dili Tetkik Cemiyeti’nin Kuruluşu ve Atatürk, Türk Dili Araştırmaları Yıllığı”, **Bellekten**, C 39, S 1991, Yıl: 1991, ss. 19-29.

Salmanov, Elsever, **Azerbaycan’da Sovyet Dönemi ve Bağımsızlık Sonrası Tarih Eğitimi**, İstanbul Üniversite Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2008.

Salur, Şammas, “Azerbaycan Ulusal Kimliğinin İnşa Aracı Olarak Ders Kitapları”, **Azerbaycan’da Din ve Kimlik**, Ed: Sevinç Alkan Özcan-Vügar İmanbeyli, Küre Yayınları, İstanbul 2014, ss. 219-254.

Tongul, Neriman, “Türk Harf İnkılabı”, **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, S 33-34, Mayıs-Kasım 2004, ss. 103-130.

TTK,<https://www.ttk.gov.tr/kongreler/i-turk-tarih-kongresi-02-11-temmuz-1932-ankara/>,(11.08.2023).

TTK,<https://www.ttk.gov.tr/kongreler/ii-turk-tarih-kongresi-20-25-eylul-1937-istanbul/> (11.08.2023).

Türk Dili Tetkik Cemiyeti Bülteni, “İkinci Türk Dil Kurultayı”, **Türk Dili**, S 6, Ankara 1934.

Türk, Vahit, “1926 Bakü Türkoloji Kurultayı”, **Düşünce Dünyasında Türkiz Siyaset ve Kültür Dergisi**, Yıl: 3, S 17, Eylül - Ekim 2012, ss. 25-42.

Ulusan, Şayan, “Atatürk Dönemi Tarih Kongrelerinde Türk Dünyası”, **III. Uluslararası Türk Dünyası Sempozyumu**, (Redaktörler: Enver Kapağan, Lokman Zor) , C 2, Bakı, 2016, ss. 419-426.

User, Hatice Şirin, **Başlangıçtan Günümüze Türk Yazı Sistemleri**, Akçağ Yayınları, Ankara 2006.

Xürremqızı, Afaq, “Türkoloji Qurultayda Qeyri-Türk Xalqlarının İştirakı ve Elifba Meselesi”, **Birinci Türkoloji Qurultay: Görünən və Görünməyən Tərəflər Elmi Sessiyanın Materialları**, Ed: Afaq Xürremqızı, Bakü 2016, ss. 15-20.

Yakar, Ülker, “1920-1930 Yıllarında Azərbaycan’ın Milli ve Manevi Değerlerine Karşı Sovyet Rusya Tarafından Yürütülen Asimilasyon Siyaseti”, **Vakanüvis Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi**, Yıl: 3, S 1, Bahar 2018, ss. 306-325.

Yüceer, Nasır, “Türk Tarih Kurumu”, **Atatürk Ansiklopedisi**, <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/turk-tarih-kurumu/?pdf=3287> (04.08.2023).

Yüzer, Arzu, **Atatürk Döneminde Türk Tarih Kurumu Tarafından Yapılan Çalışmalar (1931-1938)**, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2006.